

A Szerdahelyiek és a rojcsai prediálisok

Az alábbiakban egy, a 14. század végére uradalommá alakult egykori drávántúli várispánság, a Körös megyében fekvő Rojcsa (Rovišće) történetének két, eseményekben gazdag évtizedéről lesz szó. A történet korántsem ismeretlen a magyar történetírás előtt. Egy részét Mályusz Elemér Zsigmond király uralmáról írott művében már ismertette,¹ de a végső fejlemények bemutatására valami oknál fogva már nem kerített sort. Ezért talán nem lesz érdektelen az egykor egész Körös megyét lázban tartó konfliktusról újra megemlékezni, annál is inkább, mert a történet egészének ismeretében Mályusztól jelentősen eltérő következtetésekre juthatunk.

Az eset felidézését az 1393-as esztendő eseményeivel kell kezdenünk. A mindaddig a királyi birtokok közé tartozó Rojcsa ugyanis ez év májusában került végleg magánkézbe, miután Zsigmond egy tollvonással odaajándékozta Szerdahelyi Ders Mártonnak és testvérének, egy Somogyban birtokos familia két tagjának.² A család a tehetős középbirtokosok sorába tartozott, nem meglepő hát, hogy az e társadalmi csoportra jellemző életpálya-választás – a valamely főnemesi család szolgálatának vállalása – esetükben is meghatározó.³ Ders Márton, a kor egyik hatalmasságának, Bebek Detrének az udvarában nevelkedett, majd a szokásoknak megfelelően Detre familiárisa lett, s gyors karriert futva be hamar a báró jobbkezévé lépett elő: 1389–1392 között ura szlavón báni kinevezésével egyidejűleg a tartomány vicebánja, körösi és zágrábi ispán lett, pályafutása későbbi állomásain temesi alispánként, majd újra vicebánként, végül pedig

1 *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp. 1984. 133–135. – Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ha az adatokat nem is elemezte, de jelentős részükre már *Pesty Frigyes* felhívta a figyelmet a 19. században ld. *Pesty Frigyes*: *Eltűnt régi vármegyék*. I–II. Bp. 1880. (Reprint kiadás), I. 292–297.

2 Magyar Országos Levéltár (= MOL) Diplomatikai Levéltár (= DL) 33 468., regesztája: Zsigmondkori oklevéltár. (= ZsO) I–VII. Összeáll. Mályusz Elemér–Borsa Iván. Bp. 1951–2001., I. 2949. sz.

3 A Szerdahelyiek birtokviszonyairól két osztálylevelük tájékoztat 1385-ből. Ezek tanúsága szerint szétválásukkor 17 birtok volt kezükön, de ezeket nyolc részre kellett osztaniuk: MOL DL 7128. és 7129. A családra ld. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.), II. 230. – Az egyes nemesi társadalmi csoportokra jellemző életpályákra ld. *Engel Pál*: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Bp. 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25.) 104–106. és 109.

al nádorként találkozunk vele. (Bár történetünk szempontjából csak közvetett jelentőséggel bír, mégis meg kell jegyezni, hogy Márton 1403-ban, a bárók felkelése idején Bebek Detrét elhagyva a király oldalára állt, aminek jutalmaképpen rövid időre asztalnokmester, azaz báró lett.)⁴

Rojcsát valószínűleg még első szlavón tisztségviselése idején nézhette ki magának, ám a bán nevében tartott bírói széke elé került peres ügyek kapcsán azt is látnia kellett, hogy reménybeli új birtokának népeit vasmarokkal kell majd engedelmességre szorítania.

A rojcsai uradalom ugyanis, hajdani várszervezeti múltja⁵ örökségeként, mintegy két tucat, nemes várjobbágyok által birtokolt prédiomot is magába zárt. E prédiomokat hadi reformja keretében még IV. Béla hasított ki a kis szlavón *comitatus* földjeiből, és azokat tételesen megszabott szolgáltatások fejében 25 kiszemelt rojcsai várjobbágnak és szabad *hospes*nek engedte át.⁶ Rendelkezését utóbb IV. László is megerősítette, s a privilegizált hadakozókat 1279-ben a „Dráván túli igaz és természetes királyi szerviensek” (*veri et naturali servientes [...] regales ultra Dravam constituti*) közé sorolta.⁷ Nem meglepő hát, hogy a késői utódok – ha országos nemesekké nem is lettek – birtokos mivoltuk biztos tudatában, és Nagy Lajos által is megerősített kiváltságleveleikkel a tarsolyukban hallani sem akartak arról, hogy új földesurukat a két Árpád-házi király által megszabottól eltérően szolgálják. Ez pedig, minthogy a *descensus*on túl éves pénzadójuk fejenként mindössze két *pensara*, valamint együttesen fizetendő hét szlavón márkára (azaz 14 aranyforintra) rúgott, komoly jövedelemmel bizony nem kecsegtette Mártont.⁸

Ő azonban egyelőre nem is erőltette a dolgot, s igen előrelátóan inkább domíniuma jogbiztosítására és feltérképezésére törekedett. Semmit nem bízott a véletlenre. Az uradalmat mindenekelőtt Máriával is magának adatta, majd az egykori Rojcsa *districtus* határai között fekvő földek birtokosainak helyzetét puhatalta ki, és jogait – peres úton – könyörtelenül érvényesítette is mindazokkal szemben, akiknek a birtoklási jogcíme támadhatónak bizonyult.⁹ Végezetül, 1398-ban, a prédiomokat egyenként és együttesen Zsigmondtól újra adományul

4 Nevelkedése: Archontológia DL 33 377.; tisztségei: *Engel P.*: MOL i. m. II. 230. és az ott hivatkozott oldalakon. – 1403. évi pártválasztására ld. *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban. Bp. 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből 83.) 44.

5 *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 313–314.

6 *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* (= CDCr) II–XV. Ed. Tade Smičiklas. Zagrabiae, 1904–1934., V. 329–330. és 337–338.

7 CDCr VI. 324. és Hazai okmánytár. (= HO) I–VIII. Kiadják: Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891., VII. 173.

8 1279: CDCr VI. 324.; 1380: MOL DL 581. (*Relatio domini Petri Zudar bani.*) A két-két pensat Szent Györgykor (ápr. 24.), a hét márkát Márton-napon (nov. 11.) kellett leróni: „omnes prediales communiter et non divisim septem marcas computi regni Sclavonie pro qualibet scilicet marca duos florenos novos computando [...] pro collecta dare et persolvere tenebuntur”. MOL DL 10 747.

9 Mária adománylevele: MOL DL 8030. (ZsO I. 3799. sz.) – A per: MOL DL 33 511. (ZsO I. 3983. sz.)

kérte.¹⁰ Miután azonban az erre vonatkozó oklevelet is megszerezte, egy percig sem hagyott kétséget afelől, hogy az uralma alá került népek kiváltságait nem fogja figyelembe venni. Annak érdekében, hogy a további vitáknak elejét vegye, a közösség ügyvédjeként felszólaló várjobbágyot a Drávába fojtatta, a prédiomok élén álló mintegy két tucat családfőt elfogatta, kiváltságleveleiket elvette, és csak 400 aranyforint váltságdíj lefizetése, valamint az általa meghatározott új adókhoz történő hozzájárulásuk ellenében engedte őket szabadon.

A „szerződés” – ahogy a későbbi oklevelek általában nevezik: konvenció – gyökeres fordulatot hozott a mindaddig archaikus szabadságait élvező kis közösség életében. Évi adójuk azonmód 200 aranyforintra emelkedett, s ha hihetünk később előadott panaszainknak, Márton bán ezenkívül minden esztendőben további 300 aranyforint *taxat* is kivetett rájuk, s ráadásul gabonáját és borát is kötelesek voltak uzsoraáron átvenni, ami újabb 100 márkával nyomorította őket.¹¹

E fejleményekről első ízben 1417-ben értesülünk, amikor a Hervoja elleni hadjáratban fogságba esett Ders Márton kényszerű távollétét kihasználva, a rojcsai várjobbágyok még tavasszal egy háromfős küldöttséget menesztettek Zsigmondhoz azzal a céllal, hogy a király évtizedes sérelmeiket orvosolja. Útjukat – némiképp váratlanul – fényes siker koronázta, amiben alighanem fontos szerep jutott annak a 2000 aranynak is, amit eredetileg Márton felesége, Sági Anna, férje kiszabadítása érdekében vetett ki a predialisok birtokaira, de ők, miután összeadták, jobbnak látták inkább Konstanzba vinni. A tekintélyes összeg útját jótékony homály borítja, a korabeli adminisztráció azonban példás gyorsasággal (és kivétel nélkül Zsigmond személyes utasítására kiállított parancslevelek alapján) intézkedett. 1417. október elején már a körösi *sedrian*, Füzesdi Péter vicebán és Kovári Pál nádori ítélmester előtt volt az ügy, akik a királyi mandátum értelmében több mint száz tanú bevonásával az ügy minden mozzanatára kiterjedő vizsgálatot indítottak.¹² Hogy a panaszok helytállóak, az a tudományvétel során bizonyítást nyert, és egyúttal Márton „jogtalanságainak” részleteire is fény derült. Ezekből kiviláglott, hogy Ders Márton valójában nem tett egyebet, mint amit a kor szokásai szerint egy úrnak általában jogában állt megtenni birtokain: a hozzá hűtlenek prédiomait elkobozta, illetőleg itt-ott kisebb-nagyobb részeket a volt várjobbágyok földjeiből elvett és más birtokaihoz csatolt.¹³ A sérelmek másik pontját a kicsikart adók alkották. Ezek mértékét azonban már akkor sem tudták pontosan megállapítani, így aztán utólag csak egyetlen elemét, a 200 aranyforint cenzust lehet igazolni. Ennek behajtását ugyanis a körösi *sedrian* Márton felesége és fiai is elismerték (természetesen kényszertől mentes szerződés eredményének tüntetve fel azt), a többi pénzjáradék létét azonban tagadták.

10 MOL DL 33 373. (ZsO I. 4939. sz.)

11 MOL DL 10 513. (ZsO VI. 775., 886., 1031., 1272. sz.)

12 MOL DL 33 464. és 33 472. (ZsO VI. 775. és 1031. sz.)

13 Többek között Márton bán Saulföldre prédiumból negyven szekér szénára elég kaszálót tapalóci kúriájához csatolt, Lukanouch prédiom egy szántóföldjét Rojcsa oppidumnak engedte át, míg Prebenouchból három holdat Konzka birtokhoz csatolt, Radozlouschina prédiomot pedig elkobozta: ld. uo.

A bírói döntés mindenestre a várjobbágyok igazát látta erősebbnek, és régi szabadságuk teljes helyreállítását írta elő. Visszakapták birtokaikat, az adót le szállították a régi szintre, és kárpótlásul sérelmeikért ideiglenesen a Szerdahelyiek néhány birtokának jövedelmét is megkapták.¹⁴ Az ítélet nyilván anyagilag is érzékenyen érintette Márton feleségét és fiait, ám csakhamar rá kellett ébredniük, hogy a döntés sokkal súlyosabb következményekkel járhat, mint a pillanatnyi veszteség.

A kérdéses prédiúmok a Szerdahelyiek rövidesen újra elfoglalták, a konvencióban szereplő 200 aranyforintot ismét követelni kezdték, s meg-megújuló kísérleteket tettek a várjobbágyok egy-egy birtokrészének saját jobbágyaikkal történő betelepítésére. A nemes várjobbágyok erre, az egyszer már bevált módszert alkalmazva, a királyi jelenlét bíróságát keresték fel panaszuikkal, s megint győztesen kerültek ki az ügyből. Garai Miklós nádor és Perényi Péter országbíró 1419. május 3-án, Fehérvárott kiállított ítéletlevelé ugyanis jószerivel megismételte a két évvel korábban hozott döntést, s a rojcsai *iobagiok* régi kiváltságaiban foglaltak maradéktalan betartását követelte meg.¹⁵

A két vikárius egyezségbe burkolt határozata, amely a földesúri családnak a predialisok régi szabadságainak megtartását, a várjobbágy-utódok számára pedig a Dersfiek igaz és természetes urukként (*sicuti eorum veris et naturalibus dominis*) való elismerését írta elő, a Szerdahelyiekre nézve gyászos következményekkel járt. A várjobbágyok önbizalma a döntést követően jószerivel már nem ismert határokat. Egyikük, bizonyos Veres Miklós, odáig merészkedett, hogy vélt jogait hangoztatva a Dersfiek egyik prédiúját (Velikefő) is elfoglalta, úgy-hogy Márton bán özvegye és fiai csak a rojcsai *comes terrestris* (a várjobbágyok közül választott bíró) ítélőszéke előtt lefolytatott szabályos perben, a prédiú birtokjogát igazoló oklevelük bemutatása után, és a bíró ennek nyomán született ítélete alapján szerezhették azt vissza.¹⁶ Másrészt – s a család szempontjából a nagyobb veszélyt ez jelentette – a várjobbágyok sikeres ellenállása vonzó példának bizonyult, s Garaiék döntése láttán az uradalom ékköve, Rojcsa *oppidum* lakossága is elérkezettnek látta az időt arra, hogy síkra szálljon régi jogaiért.

Hogy ezek pontosan mit tartalmaztak, mikor és kitől kapták, nem ismeretes. Biztosan mindössze az állítható, hogy azokat valamelyik magyar király ünnepléses formában kiállított oklevele biztosította számukra. E szabadságok csupán egyetlen pontjáról, Rojcsa *oppidum* egy összegben fizetett cenzus-kötelezettségéről számol be híradás, amely alapján azt is tudni lehet, hogy e járadékot két határnaphoz igazodva, Szent György és Szent Mihály ünnepén kellett leróni. Nagyságára vonatkozó adat nem maradt fenn, de a jelek szerint Márton bán ezzel sem lehetett különösebben megelégedve, mert a régi cenzus helyett a rojcsai *civisektől* is új adót követelt. A polgárokkal azonban békésebb eszközökkel sikerült szót értenie, amihez nyilván nagyban hozzájárult, hogy a megemelt adó el-

14 MOL DL 33 464. és 37 361. (Két példányban.)

15 Garai és Perényi oklevelének eredeti példánya: MOL DL 33 365., ugyanez a császmái káptalan átiratában: MOL DL 10 747. (ZsO VII. 388. sz.)

16 MOL DL 9229. (ZsO VII. 2230. sz.)

lentételezéseként – s vélhetően a *civisek* kérésére – az egyik várjobbágy-birtok (*Lukonouch*), szántóinak egy részét, s egy másik prédiium (*Roysna*) szőlőhegyét a mezővároshoz csatolta. Miután a predialisok kárára a város és földesura ily módon megegyezett, kapcsolatukat több konfliktus már nem is árnyékolta be. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy Rojcsa – első ízben 1438-ban felbukkanó – országos vásárának¹⁷ engedélyét is vélhetően Ders Márton járta ki mezővárosa számára, akkor talán nem alaptalan viszonyukat a kölcsönös engedmények és előnyök sajátos szimbiózisának tekinteni.

A „hasznos együttélést” azonban az 1419. évi bírói döntés alapjaiban rengette meg. A régi privilégiumok tiszteletben tartásának újbóli megerősítését látva immár a rojcsai *civisek* is vérszemet kaptak, s a földesurukkal kötött szerződést ettől kezdve nem tekintették magukra nézve kötelezőnek. Ebbéli döntésükben persze nyilván az is szerepet játszott, hogy az ítélet következtében a várostól visszavették a Márton bán által adott várjobbágy-földeket, s ezzel az éves taxa kompenzációjaként kapott javaikat elveszítették.

A korábbi adókhoz való visszatérés menetét gondosan előkészítették, s csak sajnálni lehet, hogy az ötlet szülőatyját nem ismerjük, mert mind a terv, mind annak végrehajtása igazi remekmű. Mindenekelőtt, még valamikor 1419 kora őszén, két ártatlannak tetsző királyi mandátumot szereztek, amelyek arra utasították a császmái káptalant és Körös megyét, hogy a rojcsai *civisek* Márton-napi cenzusfizetését bizonyítandó küldjenek ki az átadás helyszínére egy közhitelű személyt és egy szolgabíró. A két *homo deputatus* a parancsnak engedelmességgel a megfelelő időben csatlakozott is a rojcsaiak négyfős küldöttségéhez, s együtt mentek át Tapalócra. Ott azután minden a polgárok előzetes várakozásai szerint történt. Az özvegy miután megtudta, hogy az éves taxa helyett csak a régi cenzus egy részletét hozták, haragjában a rojcsaiakat azonmód lefogatta, a káptalani kiküldöttet és a szolgabíró pedig, lovaikat elvéve, gyalog zavarta ki várából. Majd familiárisainak parancsot adott az *oppidum* megrendszabályozására és a bíró elfogására. Az éj leple alatt végrehajtott vállalkozás azonban csak félsikerrel járt. Rojcsát ugyan feldúlták, s a bíró házáat kifosztották, maga a bíró azonban – a plébános és egy Miklós nevű kovács társaságában – ekkor már útban volt Zsigmond királyhoz, hogy privilégiumukat bemutassa és a rajtuk esett jogtalanságok sorozatát az uralkodó elé tárja.

A panasz – amelynek valóságtartalmát a megye és a káptalan ez alkalommal valóban első kézből szerzett információk alapján bizonyította – ismét megértő fülekre talált, s a király keresetlen hangú levélben adta az özvegy tudtára, hogy Nagy Lajos hajdani *libera villaját* hagyja meg régi szabadságában, ha nem akarja, hogy a bán – ti. Marcali Dénes – erővel kényszerítse ki azok betartását.¹⁸

17 Az éves vásárt Rojcsán szeptember első felében tartották (circa festum Nativitatis Beate Marie virginis): Monumenta historica liberae regie civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. I–XIV. Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Zagrabiae, 1889–1932., II. 149.

18 A teljes történet leírása: MOL DL 10 791. (Közvetlen királyi parancsra kiállítva.) (ZsO VII. 271. sz.)

Minderre 1420 nyarán került sor, s egy ideig úgy tűnt, mintha a szlavón uradalomban visszaforgatták volna az idő kerekét. Márton bán intézkedéseit szinte mindenestül eltörölték, s helyette ismét az archaikus szabadságok léptek érvénybe. A rojcsai *comes terrestris* Velikekeresztúron tartott bírói széke elé maguk a Szerdahelyiek is kénytelenek voltak szabályos megbízólevéllel rendelkező ügyvédet küldeni, ha a prédiomok kapcsán tulajdon alattvalóikkal szemben valamilyen peres ügyük támadt, s igazukat keresték.¹⁹

A megalázó helyzetből az özvegy és fiai a következő évben találták meg a kivezető utat. Nyilván jogtudó familiárisaik hathatós intenciójára, most már ők is az udvarban keresték a megoldás kulcsát, és türelmesen láttak hozzá megtépzott földesúri jogaik helyreállításához. Ennek első lépéseként, 1421 tavaszán, személyesen keresték fel Zsigmondot. A király előtt csupán az *oppidum* adózásának ügyével hozakodtak elő, s hangot adva abbéli meggyőződésüknek, hogy ők az ország ősi, bevett szokása szerint a néhai Márton bánnak tett adomány alapján, Rojcsa *oppidum* népeinek igaz és természetes urai, a korábbi ítélet megváltoztatását kérték.

A várjobbágyokról azonban egyelőre – igen bölcsen – egy szót sem ejtettek. Zsigmond pedig, miután a dolgot jelenlévő főpapjaival és báróival megtanácskozta, s a kérés jogszerűségéhez nem fért kétség, közvetlenül Rojcsához címzett levelében a mezőváros polgárait arra utasította, hogy kötelezettségeiknek mostantól kezdve a Szerdahelyiek más jobbágyainak módjára tegyenek eleget.²⁰ A király azzal, hogy az *ad instar ceterorum iobagionum ipsorum* fordulatot is bele szőtte az oklevél szövegébe, egyszer és mindenkorra megpecsételte a rojcsai civisek sorsát, hiszen ezzel, dacára korábbi privilégiumaiknak, jobbágyokká minősítette őket. Ez pedig a kor fogalmai szerint – miként azt egyébként a bárókhhoz és a megyékhez ez ügyben küldött utasítás *expressis verbis* ki is mondta²¹ – azt jelentette, hogy Márton bán leszármazói a *hospesek* felett a közbüntettek kivételével mindenre kiterjedő joghatósággal élhetnek. Vagyis kezükben királyi felhatalmazással térhettek vissza a taxa-szedés gyakorlatához. Most már csak a várjobbágyok voltak hátra.

Az ő alávetésüket azonban jóval óvatosabban készítették elő. Mindenekelőtt vártak két évet, hogy az udvarban az előző incidens és kérésük emléke elhalványodjék kissé. Majd 1423 őszén Sági Anna, a *subditusai* által rászedett özvegy szerepében, megjelent Budán, s „mindössze” annyit kért királyától, hogy szolgálatában elesett férjének, egykor a várjobbágyokkal kölcsönösen önként és örök érvénnyel kötött szerződését – és ebből is elsősorban az évi 200 aranyforint adóra vonatkozó részt – hagyja jóvá. A fellépés meghozta a kívánt eredményt, Zsigmond eleget tett a kérésnek.²² A birtokos család és alattvalói között hosszú

19 MOL DL 9229.

20 MOL DL 33 383.

21 MOL DL 11 076., a MOL DL 11 077. pedig közvetlenül Marcali Dénes szlavón bánt világosította fel teendőiről.

22 MOL DL 33 473.

évek óta tartó küzdelem ezzel, az előzményekhez képest szinte bántóan egyszerű fordulattal zárult, s a továbbiakban a rojcsai uradalom élete a Márton bán által kialakított keretek között folyt tovább.

A Szerdahelyiek tehát elérték amit akartak, s jöllehet több alkalommal is erőszakhoz folyamodtak, magatartásuk mégsem írható le egyszerűen a „nyers úri önkény” fogalmával. A forrásokból ugyanis világosan kiderül, hogy cselekedeteiket a jog egyfajta sajátos tisztelete hatotta át, még akkor is, ha jogaik védelmében brutális megoldásoktól sem riadtak vissza. A várjobbágyoktól például, mind 1418-ban, mind 1423-ban, csak azokat a földeket vették el erővel (és később királyi engedéllyel), amelyekre korábban már Ders Márton is rátette a kezét. De ugyanez a „mindenkinek a magáét” elv érvényesült a „lázado” *oppidum* esetében is. Mint fentebb láthattuk, Rojcsa, ha nem is egyenlő feltételek mellett, de volta-képp szerződést kötött földesurával, aminek rendelkezése szerint Márton bán az évi taxa fejében az *oppidum*nak földeket adott át. Nos, utódai e paktumot a civisek ellenszegülése után is tiszteletben tartották, mégpedig olyannyira hogy amikor 1423-ban e birtokrészek (eredetileg várjobbágy-földek) ismét kezükre kerültek, akkor azokat mezővárosuknak szinte már másnap visszaadták.²³

Az alattvalók szabadságának a földesúr által szabott határokon belül történő biztosítása persze aligha volt több a *modus vivendi* alkalmazásánál, de jól érzékelteti, hogy a maguk módján a Szerdahelyiek is egyezsége törekedtek. Sőt, Márton bán egyik fiának, Dersnek, 1427. december végén írásba foglalt, a rojcsai civisek és várjobbágyok lázadása idején tanúsított szolgálataiért bizonyos Bolári Bereck nevű familiárisát jutalmazó adománylevele ennél is többet sejtet.²⁴ A bevallás, amellyel Ders a renitens alattvalókat a család szolgálatába visszavezető Bereck tanácsairól emlékezett meg, szinte árad a megkönnyebbüléstől, s alig palástolt érzelmei arra utalnak, hogy a nyugalom helyreállítása hét év szüntelen viszálykodás után a földesúri családnak is hön áhított vágya volt. Hogy mennyire, az személyi politikájukon is lemérhető, amely nagyvonalú engedményektől sem riadt vissza. Tegnapi ellenfeleik előkelői közül ily módon többeknek békejobbot nyújtva, számukra a familiájukba való belépés lehetőségét kínálták fel. Így fogadták soraik közé a Lippa prédiüm élén álló Máté fia Miklóst és Rempocz prédiüm fejét, Mikcs fia Benedeket. A két várjobbágyon túl 1424-ben már Rojcsa plébánosát is oldalukon látjuk, ami arra utal, hogy *oppidum* és földesúr korábbi viszonya szintén helyreállt.²⁵

*

23 MOL DL 33 784.

24 Bereck érdemei fejében a Körös megyei Jakapouch possessiot kapta (Sztrézától délre), azzal kötéssel, hogy ha Ders tud megszerezni egy hasonló értékű birtokot a királytól, akkor azért cserébe Bereck Jakapouch-ot köteles visszadni: MOL DL 34 858. (Cillei Herman szlavón bán előtt tett fassio. Az oklevelet ugyanezen a napon a vicebánok nevében is kiadták: MOL DL 34 859., az iktatás: MOL DL 34 860.).

25 Miklós, úgy tűnik, a várjobbágyok mérsékelt csoportjának lehetett a feje, és Sági Anna már 1421-ben is őt akarta comes terrestrisnek, de jellemző az akkori helyzetre, hogy ekkor a *nobiles castrenses* másik szárnya, mint később írták: hamis sugallatra végül is nem őt, hanem Velike-

A rojcsai eseményeket Mályusz Elemér 1419-ig, a predialisok ideiglenes felülke-rekedéséig követte figyelemmel, és ily módon arra a következtetésre jutott, hogy a roviscei várjobbágyoknak hosszú küzdelem árán végül sikerült elkerülniük „a jobbágyi kiszolgáltatottság állapotát”.²⁶ A fejleményeket a predialisoknak a király szemében még mindig időszerű katonai szolgálatával magyarázta, és így a küzdelemben voltaképp a magyar köznemesség kialakulásáról vallott felfogását, a fegyveres szolgálat nemesítő erejét látta tükröződni.²⁷ Az események azonban, mint láthattuk, néhány évvel később éles fordulatot vettek és a várjobbágy-utódok földesuraikkal szemben végül alulmaradtak. Vereségük azonban – és ez az a fejlemény, ami a rojcsai esetet igazán érdekessé teszi – nem járt végzetes társadalmi lesüllyedéssel. Ugyanis, panaszaikkal ellentétben, a predialisokat, sem Márton bán alatt, sem 1423 után *nem fenyegette a jobbágyparaszti lét veszélye*, hiszen birtokaikat 1398, a Mártonnal megkötött szerződés után is megtarthatták (igaz a korábbinál jóval súlyosabb adó ellenében) és azokat később, vereségük után sem veszítették el. Ügyeiket továbbra sem a földesúr officialisa, hanem a közülük származó, és általuk választott *comes terrestris* intézte, a jelek szerint széles, bizonyos fokig még a prediumok birtoklására is kiterjedő hatáskörrel.²⁸

A küzdelem hangsúlyozottan a predialis jogviszony keretein belül, a szolgálatok mennyiségének meghatározása körül zajlott, és az ügyben kelt ítéletek a korszak egyik jellegzetes dilemmáját tárják fel: jogában áll-e a föld urának alattvalói terheit tetszése szerint fokozni, vagy erre – főként akkor, ha a birtokán lakók korábbi adójuk mértékét meghatározó privilegiumokkal rendelkeznek – nincs jogosultsága. Garai Miklós nádor és Perényi Péter országbíró 1419. évi döntése még nyitva hagyta a kérdést. A Szerdahelyiekkal elismertette a predialisok korai, királyi akarattal megszabott terheit, ugyanakkor a hajdani várjobbágyok is kötelesek voltak őket természetes uraiknak elfogadni. Éppen ezekben az években, a 14–15. század fordulóján azonban az ország más pontján is a rojcsaihoz hasonló kérdések merültek fel.²⁹ A király nem kerülhette meg a hatá-

melléki Illést választotta bírójának: MOL DL 11 119. – Mikcs fia Benedek több ízben is a család ügyvédjeként szerepel: MOL DL 11 064. és 33 783., a rojcsai plébános pedig a zágrábi káptalan előtt szerepelt a család ügyvédjeként: MOL DL 32 842.

26 *Mályusz E.*: Zsigmond i. m. 135.

27 *Mályusz Elemér*: A magyar köznemesség kialakulása. Századok 1942. 272–305., 407–434. – *Mályusz E.* elméletével, a hadakozók nemességbe jutásának automatizmusával szemben a királyi kegyenylvántás, nemesítés megkerülhetetlen voltát hangsúlyozza *Zsoldos Attila*: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyok történetéből. Bp. 1999. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.) 163–185.

28 Erre utal a fentebb már említett Lippai Miklós 1409-ből származó bírói döntése. Az ítélszékét Velikekeresztúron tartó Miklósnak, a predialisokkal együtt úgy látszik, jogában állt az „urafogyott” prédiuumok sorsáról dönten, mert ez alkalommal egy néptelen, háromszáz márka földesúrral szembeni adóssággal táblázott (in ipsam trecente marce denariorum datiales accumulate fuissent) prédiuumot osztanak ki a szomszédok előzetes felszólítása után az érte jelentkező testvérpárnak. Tartalmi átiratban a *comes terrestris* 1420. évi ítéletlevelében: MOL DL 9229.

29 Az ún. földesúri rendkívüli adó (*taxa extraordinaria*) elterjedéséről van szó, ld. *Mályusz E.*: Zsigmond i. m. 197–198. és *Nógrády Árpád*: A földesúri pénzjáradék nagysága és adóterhe a késő középkori Magyarországon. Századok 2002. 451–468.

rozott állásfoglalást az ilyen ügyekben, és végül a föld birtokosainak jogosultságát látva erősebbnek, az adóztatás mértékét belátásukra bízta. Akár elvi jelentőségűnek is tekinthetjük Zsigmond azon, a bélháromkúti apátság népeihez – a rojcsaiak terheit megpecsételő döntésével szinte egy időben – intézett parancslevelét, amely a szokásos adók mellett az apát által évente kivetett rendkívüli adó kötelező teljesítését is előírta számukra.³⁰

ÁRPÁD NÓGRÁDY

THE SZERDAHELYI FAMILY AND THE PREDIUM-HOLDERS OF ROJCSA

The case-study examines a medieval landlord-tenant conflict, describing two eventful decades in the history of Rojcsa (Rovišće) in Körös county. Rojcsa, a former castle ispanate, was situated beyond the River Drava and had become an estate by the end of the fourteenth century.

In 1393, Rojcsa, which still constituted royal property at the end of the Anjou era, was granted by King Sigismund to two members of the Szerdahelyi family, landowners in Transdanubia. The new landowners demanded far higher taxes from their subjects, some of whom openly resisted. Owing to its former ispanate structure, the Rojcsa estate included about two dozen *prediums*, which were owned by noble villeins. King Béla IV had cut these *prediums* out of the territory of the county (*comitatus*) of Little Slavonia during his military reforms. The king had then given the *prediums* to twenty-five villeins and free *hospes* in return for various services. Later on, Béla IV's provisions had been reaffirmed by László IV, who in 1279 listed the privileged fighters among the “true and natural royal servants beyond the Drava” (*veri et naturali servientes [...] regales ultra Dravam constituti*). The descendants of these men – even though they had never become country nobles – rejected any suggestion that they might serve the new landowners any differently from the manner in which they had served the two kings of the House of Árpád.

Concerning the more general social historical aspects of the conflict of Rojcsa (a conflict that lasted with interruptions for almost fifteen years), Hungarian historians, in their ignorance of a substantial proportion of the documents and the outcome of the conflict, have tended to think that the struggle ended with the victory of the *predium*-holders, who therefore managed to avoid the desperate condition of the serfs. Elemér Mályusz, who first revealed the story, saw in the events a direct reflection of the ennobling power of armed service. Based on the entire source material, however, we may now conclude that in the end the *predium*-holders were forced to concede to the noble landlords. Nevertheless, this did not mean the loss of their lands or a decline in their social standing. Unlike earlier researchers, we conclude that the struggle was confined to the legal status of the *predium*-holders and to the manner of determining the quantity of their services. The judgements made in the affair reveal one of the typical dilemmas of the period: Was a landowner entitled to increase the burdens

30 1426: „singulis annis in taxarum seu collectarum extraordinariarum [...] exactionibus prefato fratri Nicolao abbati debitam obedientiam exhibere, ymmo talismodo taxas pecuniarias per ipsum super vos imponendi sibi absque contradiccione et recaltracione aliquali extradare et persolvere modis omnibus debeatis”. HO II. 239–240.

placed upon his subjects at will, or did he in fact have no such rights (especially where the residents of a piece of land disposed of privileges that had previously determined their tax liabilities)? It was at this time that issues similar to the conflict at Rojcsa arose in other parts of the country: the problem required a general settlement. The king had no choice but to declare his position on such matters. Having concluded that the rights of the landowners took precedence, the king decided that reductions in taxes should be considered by the landowners at their own discretion.